HALK BİLGİSİ HABERLERİ

Istanbul - Eminönü Halkevi Dil ve Edebiyat şubesi tarafından çıkarılır aylık folklor mecmuası

Yazı İşleri Müdürü : MEHMET HALİT BAYRI

Yıl : 10 **Temmuz 1941** **Sayı : 117**

HALK ŞAİRLERİ HAKKINDA KÜÇÜK NOTLAR:

İKİ MISRAA DAYANAN BİR İHTİMAL

Bir kaç ay önce elimize geçen ve hangi tarihte tertip edildiği tayin olunamıyan bir cönkte, son kıtasında « Âşık Kerem » mahlası görülen bir manzumeye tesadüf ettik. « Âşık Kerem » denilince, « Aslı Han » ile macerası dillerde destan olan, açık ve kat'î bir tarihî vesikaya dayanılamamakla beraber, on yedinci asrın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilen «Âşık Kerem» i hatırlamamağa elbette imkân yoktur. Onun için bu rastladığımız manzumenin, Anadolu ve Azerbaycanda asırlardanberi okunan ve hiç eskimeyen, ölmeyen güzelliğiyle her dinleyeni mesteden «Kerem ile Aslı hikâyesi» nin kahramanı «Kerem» e ait olup olmadığını düşünmeğe bile lüzum görmedik. Bu sebeple üzerinde hiç duraksamadan geçmek istediğimiz bu manzumenin yazılı bulunduğu sahifeyi çevirirken, son iki mısraına gözümüz nasılsa tekrar ilişti. O zaman yeniden okuduğumuz bu iki mısra bize, bildiğimiz meşhur «Âşık Kerem» den başka bir «Kerem» in varlığını ima ediyor gibi geldi. Belki yanılmış, aldanmıştık. Fakat dikkat edince, bahsettiğimiz mısralardaki ima, kendini biraz daha gösterdi. Bizi şüpheye, tereddüde düşüren mısraları muhtevi manzumeyi naklediyoruz:

Küçücükken ben bu derde düş oldum
Çeke çeke beni almak ihtimal
Aklı kâmillere vardım danıştım
Benim ile kabre girmek ihtimal.

Bu dert benim ile gezer el ele
Çok cehdettim takamadım bir dala
Geydirdim kuşattım verdim dellâla
Satılmayıp geri gelmek ihtimal.

Bu dert benim ile böyle kalursa
Adûnun sohbeti yerin bulursa
Efkârlı vaktimi tenha bulursa
Alıp aklım mecnun etmek ihtimal.

Bağrımı çok ezdi Adûnun taşı
Herkes murad üzre satar kumaşı
Âşık Keremin de yanar ateşi
Âşık Kerem gibi yanmak ihtimal.

TÜTÜN LÜLELERİ

Bu makaleye ait resimler Türkân Yalgın tarafından yapılmıştır.

On beşinci asrın sonlarında Amerika yerlileri tarafından bütün dünyaya hediye (?) edilen tütün, bugün herkesin tanıdığı, kullandığı ve daima aradığı bir nebattır. Tütün aynı zamanda Amerika yerlileri arasında sulh vasıtası da olmuştur.

Eskiden yerli kabileleri birbirlerile harp ederken aralarında sulh arzu-

---

Şimdiye kadar Âşık Kereme izafe olunarak neşredilen şiirler arasında rastlanmıyan bu manzumede görülüyor ki, şair, pek küçükken aşk derdine düştüğünü, bu derdin kendisini ölüme götüreceğini, çok çabaladığı halde bundan kurtulamadığını, bu felâket içinde aklını kaybetmekten korktuğunu, halbuki herkesin istediğine kavuştuğunu anlattıktan sonra son kıt'anın üçüncü mısraında mahlasını bildirmekte ve dördüncü mısraında da:

Gel Aslım yeter ağlama
Yanarım Aslım yanarım.
Ciğerim aşka dağlama
Yanarım Aslım yanarım.

Çektiğim dert ile elem
Benden ibret alsın âlem
Böyle çalınmıştır kalem
Yanarım Aslım yanarım.

Bir ateş düştü özüme
Mailim elâ gözüne
Ölende gel mezarıma
Yanarım Aslım yanarım.

Keremim söylenir adım
Arşa dayandı feryadım
Elden gitti her muradım
Yanarım Aslım yanarım.

diye sevgilisi «Aslı Han» ın önünde yanıp kül olan bahtsız Kerem gibi yanması ihtimali olduğunu söylemektedir. Bize öyle geliyor ki, bu iki mısraı söyleyen şair Kerem, herkesin tanıdığı «Âşık Kerem» değildir. Fakat bu iddiaya kuvvet verecek her hangi bir vesika bulunmadıktan başka, mevcut ima veya delilin de zayıf olduğunu itiraf etmek zarureti vardır. Bu cihetle, yapılacak araştırmalar ileride bir ip ucu vermediği halde, sırf ilgilendiğimiz yukarıdaki mısralara dayanarak, «Âşık Kerem» den ayrı bir «Kerem» in varlığını kabul etmek, fazla ve lüzumsuz bir cesaret olur. 28 Şubat 1941

M. Halit Bayrı

su uyanırsa buna ilk taraftar olan kabile reisi bir lüle doldurur, içtiği tütünün dumanını savurur, karşısındaki hasmı bu arzuya razı olursa o da aynen bir duman savurmak suretiyle birbirleri arasındaki cidale nihayet verirlerdi.

Halbuki Avrupada ve Türkiyede tütün sulhdan ziyade bir çok canların yanmasına sebep olmuştur.

Türkiyede Dördüncü Murat tütünü yasak ettiği zaman tütün kullananlardan çuvallara koyup denize attırdığı kimseler olduğu söylenir. Tütün yasağının ilk devirlerine ait Bursa Mahkeme-i Şer'iye sicillerinde [1] kayıtlı olan padişahın fermanı, tütün yasağının şiddetini kâfi derecede gösterdiği için o fermanın suretini kısmen sunuyorum:

«Sabıka ...... Beyler beyisi olup berveçhi arpalık Hüdavendigâr sancağına mutasarrıf olan Osman dâme ikbalühû ve mevlâna Bursa ve Hüdavendigâr sancağında vaki kadılar... Malûm ola ki: bundan akdem etraf ve eknafe defatle evamiri şerife gönderilüp minba'at kimesne tütün içmeyip ve bağçelerde ve tarlalarda bir fert ekip biçmeyüp ve bazarlarda bey'ü şira etmeyüp herkes kendi kâr ve kisiplerinde olup tütün yaprağı ref ve men olunmak ferman olunmuşken haliya bazı kimesnelere memnu olmayup bağçelerde ve tarlalarda ekip biçüp dükkânlarda ve kahvehanelerde ve evlerde duhan içtikleri ilâm olunmağın ol makule tütün yaprağının ekip biçenler, beyü şira edenler ve anın gibi duhan içenler envau hakarete müstahak olmuşlardır. İmdi tütün yaprağı ekilmeyüp biçilmeyüp satılmasın. Men ve def olunmak babında ferman-ı alişanım sadır olmuştur. Buyurdum ki hükmü şerifim ile dergâh-ı muallâm çavuşlarından kıdvetül emasil vel-akran Mahmut çavuş ziyd kadrehu vusul buldukta sadır olan emrim üzere amel edüp dahi her birünüz bizzat kendinüz mukayyet olup taht ve hükûmetinizde olan bazarlarda mecma-i nâs olan mahallerde bu def'a muhkem tenbih ve nida ettiresiz ki: mimba'at bağçelerde ve tarlalarda bir ferde tütün yaprağı eküp biçmeyüp veya bazarlarda ve dükkânlarda alup satmayup ve kahvehanelerde ve evlerde vesair mecma'ı nâs olan mahallerde ve gayri yerlerde» diye devam ile buna müsaade eden kumandan ve kadıların azil edilecekleri bildirilmiş ve tütün içen ve ekenlerin hemen mahbus edilmesi ve padişaha bunların isimlerinin bildirilmesi ferman buyurulmuştur.

Bu kadar şiddetli yasaklara rağmen bütün dünyada olduğu gibi Türkiyede de yine tütün alabildiğine yayılmış ve önüne geçilemiyecek bir âfet

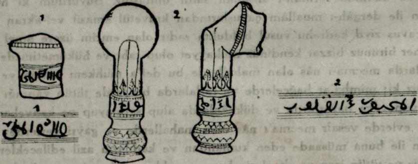
[1] Bursa Evkaf mahzenindeki sicillât, 235 sahife 126.

olmuştur. Bugün çocuklar, kadınlar bile bu nikotin adlı zehirin elinde yıpranıp harap olmağa mecbur kalmıştır.

Ben bu yazım ile tütünün içtimaî ve iktisadî bahisleri üzerinde duracak değilim.

Bursada Kız Muallim mektebi karşısında İbrahim paşa camii vardır. Vakıflar müdürlüğü bu camii tamir ederken cami bahçesinde bir mağara bulmuş ve bana bunun ne olduğunu sormuştur. Ben derhal mağara adını verdikleri mahalli tetkik ettim, bunun bir mağara olmayıp bir türbe olduğunu anlar anlamaz inceleme maksadıyla mezarın içine girdim: Darmadağınık olmuş iskelet, çanak, desti parçaları derken yüzden fazla kırılmış muhtelif eb'at ve cinste lüleye, bir tane de kahve fincanına mahsus zarf buldum. Bulduğum eşyaları gözden geçirirken lülelerin üzerinde bir takım yazılar ve birinde bir de tarih gördüm. Tarih 115 yani (1115) şeklinde olup (1694) senesini gösteriyor. Bu tarihin Dördüncü Murat devrinden (76) sene sonraya ait olduğu malûmdur.

O korkunç tütün yasağının zaman zaman devam ettiğini düşündüm, o zaman yasaktan korkanların evlerinde veya diğer yerlerde bulunan lüleleri bu mezarlığa attıklarını; yahut çok mahfuz olan bu mezar mağarasına bir kaç tiryaki ahbap girip duman savurduklarını veyahut esrar içtiklerini imkân dahilinde gördüm. Bu mezar mağarasında bulduğum lüle parçalarını isterseniz şimdi gözden geçirebiliriz.

1 — Bir numaralı örnek çubuk ucuna geçecek yerinden kırılmış kurşunî renkli halis kilden yapılmış bir lüle parçasıdır. Üzerinde (115) tarihini taşıyan bu lüle parçasında (Elmey) ibaresi var. Kırık ve yalnız küçük bir parça olan bu lülenin diğer taraflarındaki yazıları bilmiyoruz. Elmey kelimesini tercüme edersek içki demek olduğunu anlarız. Şu halde birinci par-

ça 1694 senesine tesadüf eden tarihte tütünden mâda içkinin de ehl-i keyif arasında yer tuttuğu meydandadır.

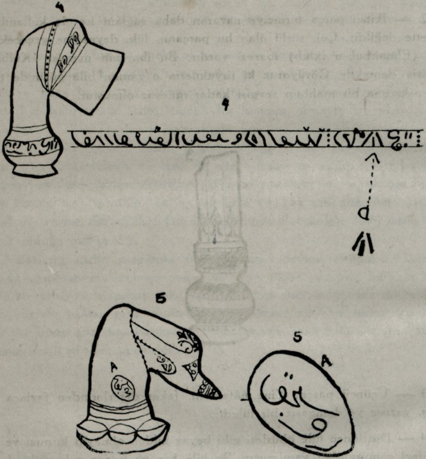
2 — İkinci parça birinciye nazaran daha sağlam ise de kullanılacak vaziyette değildir. Çok süslü olan bu parçanın lüle deyneğine geçecek yerinde (Elmahbub-u lklub) ibaresi vardır. Bu ibarenin manası «Kalblerin sevgilisi» demektir. Görüyoruz ki tiryakilerin o zaman bile gözünde tüten tütün aşkı ona bir mahbup sevgisi kadar müessir olmuştur.

3 — Üçüncü parça: Yine nâtamam, fakat diğerlerinden fazlaca süslenmiş, yazısız ve damgasız bir lüledir.

4 — Dördüncü lüle öbürleri gibi beyaz kilden olmayıp kırmızı ve parlak lüleci çamurundan yapılmıştır. Bu lüle her ne kadar çok süslü değilse de başka bakımdan nazarı dikkati çekmekten geri kalmaz. Tam deyneğe geçecek yerin tomurcuğunda taşıdığı karmakarışık ve hattâ bir takımı ters bile olan ve okunamıyan yazıları arasında (Fi) kelimesinin yanında Oğuz boyu damgalarından (Salor) işaerti görünür. 1692 tarihinde bir Türk boyu damgasını taşıyan tütün lülesi o zaman tiryakilerin tütüne verdikleri kıymet için kâfi bir miyardır. Yalnız bu bakımdan değil, bu lülenin durumu bize aynı zamanda Bursada Salor boyunun yaaşdığını da isbat eder ki, bu delil birincisinden daha üstündür.

5 — Kırmızı renkte ve pek süslü olan beşinci lüle Bursaya Rusçuktan gelmiş veyahut Rusçuklu bir usta tarafından Bursada yapılmış olduğunu an-

latıyor. Bu hal o zamandanberi Bursanın Bulgaristan ile alâkası olduğuna işaret değil midir? Çünkü bu lülenin taşıdığı damgada (Rusçuk) yazısı var.

6 — Altıncı lüle birinci ve ikinci, hattâ üçüncü lüleler gibi beyaz kilden yapılmış, fakat yalnız bir parçası kalmıştır. Lülenin tezyinatında Türk motifleri apaçıktır.

Bundan mâda üzerinde «Likâe-l mey» ve «Likâe-l kulub» ibaresi yazılıdır. Bu lülenin yazıları tiryakiliğin ne kadar çekilmez bir dert olduğunu gösterir.

7 — Yedinci parça tütün lülesinin başlığıdır. Üzeri Türk süsleri ile süs-

lenmiş olan bu parçanın üstünde ve dibinde birer kabartma damga vardır. Bu damga lüleyi yapan ustanın adını taşır. (Umile uzun) o zaman Türk adları arasında (Uzun) kelimesinin bulunması oldukça enteresandır.

6

6

7 7 8 8

8 — Sekizinci lüle yine beyaz kildendir. Gayet basit olan bu lülenin taşıdığı damga en mühim Türk boylarından (Bayat Boyuk) damgasıdır [2]. Bu damganın Bursada yaşayışı yine Bursa için büyük bir kıymettir.

Çünkü yakın zamanlara kadar Bursa Oğuz Boylarının alâmetlerini saklamış ve bunları her türlü el işlerinde bile seve seve kullanmıştır.

Bunun gibi Bursada Oğuz boyu damgalarını kolayca bulmak mümkündür. Meselâ Mehmet Çelebi camisindeki motifler, İznik çinileri, dokuma Bursa kumaşları arasında hâlâ yaşıyan çizgiler Oğuz boylarından mâda bütün Türk boylarının damgalarını az farkla bulmak ve görmek kabildir sanırım. 8/6/1941

Ali Rıza Yalgın

---

[2] Topkapı saray hazine kütüphanesinde 1523-1524 numaralı iki ciltlik «Hünername» adlı kitaba bak.

KIZILBAŞ ŞAİRLERİ
XI

Bir milletin vicdanında yerleşmiş olan müşterek duyguları tesbit ederek kitleye edebî ifade ile uzun uzadıya anlatan ve yayan en tesirli vasıta destanlardır. Halkın kendi öz malı olan ve onların hayranlıklarla gözünden kıskanırcasına sevgilisi bulunan şahsiyetler, kendi şairleri, halk şairleridir. Asırlardanberi onun sazından mucizeler sezmiş, destanından kendi garip dertlerini ve kendi tarihî menkıbelerini dinlemiştir. Destanların tarih olmadığını söyleyenler vardır. Tarih olmasa bile destanların tarihe pek çok yardım ettikleri aşikârdır. Veysinin İstanbul destanını okurken, o zamanların hâdiselerini, İstanbulun tarihe geçmemiş olan iç yüzünü görüyor, kavrıyoruz. Şeyh oğlunun Bağdat kasidesi de böyledir. Şu halde destanlar, tarihin menkıbevî hâdiselerini, kitlenin zamana göre yaşayışlarını, tarihten daha görüşlü bir surette anlatan eserlerdir. Yunanlıların ilyadası, İranlıların şehnamesi de hep bu yoldan yürümüş ve maşerî vicdanda yer tutmuştur.

Destanlar dinî olmak ve olmamak üzere iki kısma ayrılmıştır. Yazıma mevzu olan Türk Kızılbaş şairleri de her iki tarzda destanlar yazmışlardır. (Mir'atî» nin «Kerbelâ destanı» bütün aleviler arasında olduğu gibi, alevî olmıyan halk arasında da pek meşhur idi. Bu destanı dinî destanlara örnek olmak üzere buraya nakledelim:

Gûş eyle pendimi ârifü dânâ
Dânâ isen fehmet sırrı yezdanı
Yezdan ne hikmetler eyledi nüma
Nüma etmek için zatı sübhanı.

*

Zatına tecelli etti ibtida
Tecelliden bir nur olundu peyda
İdrâk eyle nedir hazreti mevlâ
.... mennanı.

*

Var olmadan evvel ol nurı akdem
Onda zuhur etti ervahı âlem
Ruhı Mustafayı kıldı mükerrem
Ol sebep var etti kevnü mekânı.

*

«Kün» dedi var oldu bu kevnü mekân
Melâikle doldu kubbe asüman
Evvelâ aydınlık oldu nümayan
Kurdu ol eflâke çehri devranı.

*

Yarattı filcümle eşyayı mabud
Ahseni takvimi eyledi mevcut
Eylemedi iblis Ademe sücûd
Ol vakit dergâhtan sürdü şeytanı.

*

Oldular Ademden bunca evliya
Geldiler âleme hep gûna gûna
Nuh kavmine gazab eyledi Mevlâ
Eyledi musallat kıldı tufanı.

*

Ol Lut kavmi idi gayetle tuğyan
Livataya düştü şeyhü şâb heman
Bir seher vaktinde hezreti yezdan
Zemine garketti bunca insanı.

*

«Tûr» da Hak tecelli etti Musaya
Onda hayran kaldı sırrı Mevlâya
«Rabbi erini» dedi durdu duaya
Ol vakit işitti ol «Lenterani».

*

Bipeder zuhura geldi Mesiha
Nice mucizeler eyledi icra
Dara çekti anı kavmi nasara
İnkâr eylediler nurı Rahmanı.

*

Kkıl, fikir ermez hikmeti Hayder
Hak dostun bilmedi Nemrudı ağyar
Ol Halilûllaha gülzar oldu nar
Hak buyurdu böyle emrü fermanı.

*

Tulû etti dehre fahri kâinat
Dinin çırağı ol hikmeti ....
Efdali enbiya âledderecat
Nûr ile gark etti bütün cihanı.

*

Çünki tulû etti ol mahı münir
Etmek içün halkı Hâlıkdan habir
Onun vasfı dille olunmaz tabir
Dine davet etti kavmi nâdânı.

*

Şeriat sancağın çekti ol Rasûl
Huda etti ana Kur'anı nüzûl
Anın davetini edenler kabul
Buldular cenneti bağı cinanı.

*

Şeriatı kurdu şahı enbiya
Sevenler dost oldu sevmeyen a'dâ
Doğdu geldi şah Aliyulmurteza
Tarikat burcuna dikti nişanı.

*

Çağrıldı dillerde Hayderi Kerrar
Darbından titredi cihan serteser
Ana mensub oldu düld'ül zülfikar
Geçirdi tiğinden çün münkiranı.

*

Uyandı uykudan cihan uyurdu
Hak sırrını sır ehline duyurdu
Huda ana hak arslanın buyurdu
Kimse bilmez kimdir Şahı Merdanı.

*

Alinin sırrına akıllar ermez
Aklı erenler de beyana koymaz
Âlem Hayder olsa kör olan görmez
Bulana aşk olsun günci nihanı.

*

Nefsaniyet etti bir adu mel'un
Ahdı peygamberi kıldılar......
Abdürrahman ibni Mülcem döktü hûn
Gör neye uğradı hakkın arslanı.

*

Namaz kılmak için mescide vardı
Mülcem oğlu anın vaktin arardı
Namazı kılarken o şahı urdu
Bilmedi ol mel'un yediği nânı.

*

Mecruh oldu çünki şahı vilayet
Ol vakit nûş etti camı şehadet
Hasanla Hüseyne etti vasiyyet
Bir deveci gelür gözleyin anı.

*

Deveci gelicek bunda bir arab
Elinde bir deve yüzünde nikâb
İster cenazemi etmeyin cevab
Duyub ol sadayı tapşurdu canı.

*

Ehli beyt içine düştü bir figan
Hasan ile Hüseyin oldular nâlân
Gasl edüb namazı kıldılar heman
Erişti bir arab seyreyle anı.

*

Yükletti tabutu deve üstüne
Çekti resenini aldı destine
O şah emanetin verdi dostuna
Hasanla Hüseyne düştü hicranı.

*

Hasanla Hüseyne düştü endişe
Dediler değiliz kail bu işe
Düştüler peşine hep koşa koşa
Tuttular deveyi hem çeken canı.

*

Deveci nikaba uzattı eli
Açtı nikabını bir nurı celi
Gördüler deveci kendidir Ali
Ol vakit bildiler şiri siranı.

*

Şahın şehit olduğunu duydular
Ol vakit mel'una haber saldılar
İmamı Hasana zehir verdiler
Soldurdular ol goncei handanı.

*

Şimdi kaldı ol Hüseyn şehzade
İşidüp yezidler düştü fesade
Leşker çeküb kasdı âli evlâde
Kurdular Kûfede âzim divanı.

*

Kerbela'ya Mervan varub oturdu
Cengü cidal içün ordusun kurdu
İbadet ederdi ezan okurdu
İbadetsiz geçmez idi zamanı.

*

Şah Hüseyin gördü bunları heman
Dedi yarab bunlar nasıl müsliman
Evlâdı Rasul'e oldular düşman
Kimse görmüş değil böyle seyranı.

Etmediler âlü evlâda hürmet
Kesdiler suları verüb eziyyet
Haktan korkmadılar haricî millet
Susuz bıraktılar sabi sübyanı.

*

Şah Hüseyin der ki ey kavmi adû
Verin yetimlere içsün biraz su
Ahrette yeriniz olmasın tamu
Mekân etmen kendinize neyranı.

*

Bu sözden yezidler olmadı memnun
Kaldı teşne diller ciğerler yangun
Şahı şehid etti ol Şemri mel'un
Deşti Kerbelâ'da akıttı kanı.

*

Ehli beyt içine gulgıle saldı
Deryalar mevc urub huruşa geldi
Ol nübüvvet gülü sarardı soldu
Düşürdü ol mel'un badı hazanı.

*

On iki imamın on dört masumun
Kanın akıttılar bunca mazlumun
Hak belâsın versin ol kavmi şumun
Kıldı ehli beyte bunca ziyanı.

*

Nice kanlar içti haki Kerbelâ
Lacerem haşredek kaldı teberra
Bu dava âlemde sürülür hâlâ
Hak dûr etsün bizden Şemrü Mervanı.

*

Böyledir Mir'atî bizlerde âdet
Peygamber dostuna okuruz rahmet
Düşmanına olsun sad hezar lânet
Zira terketmeyiz yol-ü erkânı.

Levnî ismindeki şairin aaşğıya naklettiğimiz destanı da menkıbevidir. Selânikten İstanbula yelken kayığile nasıl geldiklerini ve yolda nasıl fırtınaya tutulup neler çektiklerini ve sonra kurtulup İstanbula vardıklarını çok güzel bir belâgatla anlatıyor.

Şehri Selânikde yaza gelince
Bütün kış eyledik sohbeti yâri
Rûzı Hızır dahi heman olunca
Ol yerde geçirdik faslı baharı.

*

Açılır çiçekler zeyn olur sahra
Taraf taraf seyre çıkar ahibba
Zâr eder rûzi şeb bülbüli şeyda
Ol bağ bağçe kalesinin civarı.

*

Bazılar o şehre der küçük Mısır
Deryadan karadan yolları işler
Her yere zahire oradan gider
Cümle Rumelinin odur kileri.

*

Gönlüme geldi edeyim seferi
Gemi içün gezdim iskeleleri
İstanbula yolcu şaykanın biri
Bizlerde uydurduk hele pazarı.

*

Beriden yolcular gine baş olduk
Döşetti mangayı arkadaş olduk
İki yolcularız kumandaş olduk
Biri ....

*

Ruzigâr mutedil havalar açık
Hep yerli yerine donandı çarmık
Demirler koparup yelkenler açtık
Seyreder ol yerin nasü kibarı.

*

El kaldırdık biz de gote içinde
Tazarru eyledik beka içinde
Çok pirleri andık dua içinde
Pirim Hacı Bektaş Veli Hünkârı.

*

Açtılar sancağı cümleden akdem
Kamusu oldular hep şadü hurrem
Kimi yeşil harir kimisi makdem
Donandı geminin ....

*

Döktüler evvelâ mayistrasın
Çektiler allı pullu hem portasın
Yasalar edince alivirasın
Elveda eyledik çün ol diyarı.

*

On beş pare gemi çıktılar birden
Bir bir top attılar sağ ile soldan
Karaburuna dek donandı yelken
Bir bir ardı sıra turna katarı.

*

Açıldık engine kâmil iki gün
Her canibe bakdık elimde dürbün
Olamadık bir yerde aslâ temkin
Görmedik adudan zerre zararı.

*

Takdiri Huda bu olunca kaza
Göz açub yumunca erişür kula
İkindi mahalli bozuldu hava
Göründü gazab perverdigârı.

*

Batıdan belürdü bir kapkara pus
Sadalar kesildi oldular hep sus
Nutuklar kesildi çehreler abus
Aldılar sandalı ol dem yukarı.

*

Dolu ile karışık geldi bârân
Şiddetin artırmış mevc urur umman
Saçın ve sakalın yolmağa heman
Başladı reisin bir ihtiyarı.

*

Karardı bulutlar geldi alâmet
Başımıza koptu rûzi kıyamet
Zulumat içinde on sekiz saat
Nicoldu bilmedik leylü niharı.

*

Kum gelür su dolar orsalabanda
Ne mancına kaldı ne mayıstra
Kimi ihlas okur kimi inna fetehna
Halâs eyle deriz biz günehkârı.

*

Geminin bendleri söküldü kum çok
Çarmıhlar havada atılır san ok
Kaynayub gideriz çare meded yok
Okumağa meşgul oldular çarı.

*

İstiğna eyledik yelken alınmaz
Çevrilir baş ve kıç çare bulunmaz
Sancak muhalif dümen de alınmaz
Huda deyü çığrışur makaraları.

*

Parelendi yelken kırıldı seren
Allah Allah deyü çağrışır birden
Gözümüz açılmaz ....
Kum gelür bastırır kamaraları.

*

Yüz kulaçtan artık kuma saplandık
Ucu bucağı yok enginde kaldık
Hızırla İlyasa muntazır olduk
Gözümüze tüter derya kenarı.

*

Kurbanlar adayup ağlayanlar kim
Selâmettir deyü muştulayan kim
Sadakalar verüb dua kılan kim
Hastalar sağaldı buldu medarı.

*

Dâdı hak erişti gözümüz açtık
Bozcakale adasını da seçtik
Direksiz serensiz uğradık geçtik
Kuru tekne ile Boğazhisarı.

*

Üçüncü geldik Tekfur dağına
Beş günde geldik Ereğli otağına
Niyazlar edeyim her konağına
Varamam deyü kılardım zarı.

*

Selâmetle Kumkapıya ulaştık
Sabah oldu Sarayburnun dolaştık
Bağçekapusuna hele yanaştık
Kimsenin çıkmağa yok iktidarı.

*

Kimi hamal deyü çağırır halka
Kimi yükü iner götürür arka
Kimi taşra çıkar hamdeder Hakka
Kimi yüzüne sürer o gubarı.

*

Bir kâmil olsam da başlasam söze
Bir mufassal tarih eyleyüb bize
Nısfının nısfını diyemem size
Ne denlü söylesem ol ruzigârı.

*

Levnî bu faniden kesdi ümidi
Yürekde kalmadı yağlar eridi
Selâmet gelürüz deyü kim derdi
Tekrar ihya etti Cenabı bârî.

Bunlardan başka bir de mizahî destanlar vardır. Bunlara örnek olmak üzere Savnî ismindeki şairin «Şifalar destanı» nı naklediyoruz:

Babı hükemadan kitab edüb de
Marazlara şifa beyan edelim
İlletine göre şerbet Hudadan
Gûnagûn derdini iyan edelim.

Her illetin zıddı vardır evvelâ
Herkes bir illete olmuş mübtelâ
Diyem hastalıktan evvel ey dîlâ
Fenni beşerden intikam edelim.

*

.... kalkar cümle illet ayağa
Vücudları helâk eder bayağa
Ol demde düşerler ruz ile yağa
Derler ki bir ilâç aman edelim.

*

Zekâm baha olmaz alub satmaya
Uykuya letafet verir yatmaya
Eğer ilâç arar isen sıtmaya
Kırk gece ayazda uryan edelim.

KARS VE ÇEVRESİNDE
KÖROĞLUNA AİT ANLATMA VE İNANLAR

— I —

Köroğlunun yeri, yaşayışı, âdetleri [1]

Konuya geçmeden önce, Kars ve çevresindeki bölgelerin yerli ve göçmen şenliğinin (ahalisinin) özelliğini kısaca görelim. Bütün hikâyelerin anlatılışında ve âdet ile inanlarda bu özelliklere göre değişiklikler görülmesinden, bu anlatmamız gereklidir. Bugün sayısı 350 bine varan Kars elinin, 1864 ten sonra yerleştirilen beş köydeki (Çerkez, Çeçen, Lezgi) ve 93 ten sonra Ruslar tarafından yerleştirilen (Malakan ve Khakhol) lardan kalma ...

[1] İyi bilen hikâyeci ve âşıklar ile yaşlılardan duyduğum ve işittiğim Köroğlu hikâyelerile anlatma ve inanlarından çıkarılan bu yazının II nci bölümünde (Kars ve yakın çevresinde Köroğlu ve Bölükbaşılarile Beğlerine ait yerler) i göreceğiz.

Dişin ağrır ise gayret ederek
Üçyüz limon ye hem beşyüz de gevrek
Üstüne on şişe şurubu gerek
Kerpeten yağını âsân edelim.

*

Sesini açmağa güvercin boku
Baş ağrısına da tokmakla oku
Mayasıl oldunsa bir bayır turpu
Yahud ki filândan falan edelim.

*

Erimiş kurşunla eski zaç yağı
Kırk yıllık sağırsa açar kulağı
Eğer bir kimsenin varsa dalağı
Değirmen taşıyla derman edelim.

*

Eğer ki makadde oldiyse bölük
Yapıştırmak ister bir kızıl sülük
Eğer tutmaz ise olmuştur çürük
Kenarından bir sap gaytan edelim.

Ol uyuz bellidir keçinin soyu
Eşek uyuzuna koy kibrit suyu
Solucan oldunsa var rahat uyu
Tıknefese bir yol erkân edelim.

*

Kalender illeti müşkildir hele
Sucuk gibi kemer sarınca bele
....
Beş on dakka zifti ziyan edelim.

*

Zenpâre illetine küs yakısı
Bekri illetine üzüm rakısı
Oturşa yanımda bir hûb sâkisi
Böyle muhabbetler her an edelim.

*

Savnî'yim ezeli olmuşum hâzık
.... saldıran vücuda yazık
Bu tertibi size böyle bir nâzik
Ahbabü yaranı destan edelim.

Vâhit Lutfî Salcı

iki köyden başka, öz şenliği başlıca beş koldur: 1) Yerli, 2) Terekeme, 3) Azerî, 4) Türkmen, 5) Kürt.

Bunlardan yerliler, çokluk olup hepsi sünnîdirler. Adlarının da gösterdiği gibi, bunlar buraların binlerce yıllık yerlileriyle bir takım Part-Arsaklı ve Oğuz-Türkmenlerin karışığıdırlar; pek düzgün bir Azerî-Anadolu konuşuğu ile görüşürler. (Kağızman, Sarıkamış, Kars, Arpaçayı ve Göle) kazalarındaki yerliler (Kars ağzı) ile, (Çıldır, Ardahan ve Poshov) kazaları eskiden Ahıska eyaletine bağlı bulunduğundan, bura yerlileri de (Ahıska ağzı) ile görüşürler. 93 ten sonraki üç yıl içerisinde, Oltudan göçenlerle, Erzurum ve içerilere göçen «Karslı muhacir» lerin 100 bini bu yerlilerden idi. Terekemeler, bunlar köçergi ve yarıköçergi Azerî köylüleri olup, çoğu sünnî, azı şiî ve bir takımı da «Mürüt» (mürit) denilen ve daha çok şamanlık âyin ve âdetlerini yaşatan yolakta (tarikatte) bulunan pek iptidaî müslümandırlar [2]. Hepsi Azerî konuşuğunun, pek eski Türkçe sözlerle dil özelliklerimizin çok bulunduğu ve en iyi saklandığı, (Terekeme ağzı) ile görüşürler ki, bu ağız, Dede Korkut kitabındaki ağza pek benzer ve hemen

---

[2] Türkbilik ve budunbilikle uğraşanların bakışını çekmek için bunları biraz anlatayım. Terekemelerden olan bu «Mürütler» in bir takımı, Kazarlar çağında veya daha önceleri yerleşmiş olan, Gence Kazaklarındandır. (Gencenin Kazak kazası yerlileridir). Bu Mürütlerin Gence Kazağındaki atalarının XVI ncı yüzyıl sonlarında (H. 995, M. 1586) bile dede ve babalarının «Gorkhana (Korgan) larına tapındıkları biliniyor. (Kitabı Kencinei Fethi Gence) de [İst. Üniversite Küt. Yıldız, sayı 2372, yaprak 120-126]. Gence ile Tiflis arasındaki Kazak bölgesi hanı «Kazak Han» ın akranından Vıraza oğlu Mahmut Hanın, Tiflis ile Goru arasındaki elliğinden. Serdar Ferhat Paşa ordusiyle geçerken, bunun «tevabiiyle hâşâ sümme hâşâ kıble ittihaz ettikleri gorkhanalar ki, ecdadı gümrahlarının leşleri ol mahalde medfun imiş, anda konulup, elhak binası bînazar ve tahtanî ve fevkanîsi pürtertip ve ziynet olup...» ertesi gün «ana muadil Miarhur Gorkhanası dedikleri mahal ki mâbethanei sânileriymiş, anda konup, bunun esası evvelkiden füzun ve etvarı ve evzâı haddi takrirden birun olup...» deniliyor. Safalıların «Erdebil Gorkhanaları» çok ünlü idi. Kars ve İravanda (Gorkhana) adlı köyler ve eski kümbetli yıkıntılar ve yerler çoktur, bunlara partça «vank, venk» de denilir.

(Terekeme Gürcüstanı da) denilen Tiflis bölgesinden gelme ve Kars yerlilerinden olan Terekemelerin âdet ve âyinleri çok incelenmiye değer. Bunlardan kadınlı, erkekli bir evde âyin yapıp teneke [davul yerine] çalarak saatlerce pervane dönen ve sakal kesmeği pek günah sayan Mürütler, Amasyada gömülü bulunan Mir Hamza Nigârînin 1326 da Tifliste basılan Divanındaki, anlamını bile bilmedikleri, parçaları âhenkle okuyup, çağırarak arasırada «Ne sünnüyük, ne şiyi, Bizder khelis müsürmanıkh müsürman» beytini de söyliyerek isbat ederler

onun gibidir. Terekemeler, Karsın eski (Zarşat, Akbaba) [bugün arpaçayı] kazaları ve Çıldırın yerlileridir. Bugün Karsın her kazasına yerleştirilmiş olan göçmen Terekemeler ise, 1920 de ve ondan sonraları (Tiflis, Ahıkelek, Gümrü) köylerinden çoğu göçerek ve Ermeniler yerine değiştirilerek, bir takımı da sığınarak gelmiş ve elin «emvali metrûke» köylerinde yerleştirilmişlerdir. Azerîler, bunların çoğu şiî, azı sünnîdir. Hepsi yerleşerek (şehirli gibi) olduklarından Azerbaycanda ve Karsta halk arasında bunlara, Terekemenin karşılığı olarak, «Tat» ve eskidenberi hoca ve memurlarımızca da, yanlış olarak, «Acem - Ecem» diye anılırlar. (Iğdır, Tuzluca ve Şüregel [şimdi Arpaçayı adıyle Zarşatla birleştirilmiştir] kazalarındaki Azerîler buraların yerlişidirler; buralar arasıra İravana bağlı ve sınır boyunda bulunduğundan yerlileri Azerî konuşuğunu saklamış ve şiî kalmışlardır. Göçmen olan Azerîler, 1920 de ve ondan sonraları (Nahçıvan, İravan, Gümrü ve Gence) bölgelerinden gelmedirler. Hepsi düzgün Azerî konuşuğu (Sahatçukuru-İravan ve Gence ağzı) ile görüşürler; bir çoğu (Avşar, Bayat, Karkın, Bayındır) gibi Türkmen boylarından [bir takımı da Kaçardır] iseler de, bugün bile buralarda «Türkmen-Türükman» sözü (Alevî ve mülhit) anlamına alındığından, bu adı bir türlü benimsemezler [Kars yerlilerinin bir takımı Azerî ağzile görüşmiyen Azerîdir]. Türkmenlerin Ardahandakileri yarıköçergi olup, dilleri kaba ve geçimleri geri sayılır; Sarıkamış ve Kağızmandakileri yerleşik ve çoğu Çepni boyundandır. Hepsi Alevî-Bektaşi olan Kars Türkmenleri (Kars ağzı) ndan azıcık ayrılan (Türkmen ağzı) ile görüşürler. Bunlar, Dede Korkut kitabında hikâyeleri görülen Abbaslılar çağında (VIII-IX uncu yüz yıllarda) ve bir takımı Selçüklülerle gelen Oğuzların torunlarıdır. Ardahandakileri, dedelerinin bar takımının «Aşağı eller» den (Tiflis, Gençe, Muğan bölgelerinden), bir takımının da «Maraş altı» ndan « Cınıvızlar » çağında geldiğini söylerler. Kürtler, eski yurtları Diclenin yukarı bölgesi olan ve Turanlılardan bulundukları gerçekleşen Kürtler Kars bölgesine, islâmlıkla birlikte, kuzeyden gelmeye başlamış, bir takımı da daha sonraları Nahçıvan ile İravandan göçmüşlerdir. Çoğu yerleşik olan Karstaki Kürtlerin hemen hepsi Türkçe (Azerî ve yerli konuşuğu ile) bilirler; hepsi sünnîdirler. Yalnız Gölede iki köy Zaza olup alevîdir. Aralarına bir çok Türkmen boyları da karışan bu Kürtlerin Iğdır, Tuzluca ve Kağızman ile Ağrı elindeki (Badıllı) adını taşıyan boyları, Türkmenlerin (Beğdili) boyundan bozma, veya sünnî-şiî vuruşmaları sırasındaki korkular yüzünden, dönmedirler. Bunların baş ve yüzleri de en temiz Türkmen biçiminde olduğu gibi, âdet ve ağızları da öbür Kürtlerden ayrılır.

Köroğlu hikâyeleri Karsta en çok yerli ve Türkmenler arasında eski canlılığı gibi ve istekle anlatılır. Azerîlerde, Terekemelere göre daha çokça anlatılır ve rağbettedir. Bütün hikâyeler gibi Köroğlu hikâyeleri de Karstaki Kürtler arasında Türkçe ve bazan sayası (mensur kısmı) gurmanca, türküsü Türkçe olarak söylenir. Kürtlerden başka, Karsın hemen her köyünde bir kaç saz vuran (ehlidil) ile hikâyeci ve âşık vardır. Eskiden her evde bir saz bulunduğu söylenir ki, bugün de yerli ve Türkmen köyleriyle Terekemelerin bir takımında bunu görmekteyiz.

Karsın doğusunda, (İravan ve Gümrü) nün yerlileri Azerî, (Tiflis ile Ahılkelek) yerlileri Terekemedir. Kuzeyde (Ahılkelek ve Ahıska) ile Karsın (Çıldır, Ardahan ve Poshov) kazaları yerlileri, Kıpçak konuşuğunu çok andıran bir Azerî-Anadolu ağzı sayılan (Ahıska ağzı) ile görüşür ve komşularında (Gagavan) adıyla anılırlar. Eski Çıldır (Ahıska) eyaletimizin doğu bölgesi sayılan buralar, M. Ö. VII nci yüzyılda Saka (İskit) Türklerinin (Gagu) adlı [3] boyunun yerleşmiş olmasiyle bunların adıyla anılırdı. İstırabonun eserinde [XI, 14.4-5] buralar (Gogaren) ve daha sonraki Part-Arsaklar çağında (V inci yüzyıl) da (Gugark=Gug-Gog adamı) bölgesi diye gösterilmiştir [4]. Ardahan ve Ahıska bölgesi yerlileri de bu (Gagu) lardan olduklarından [nasıl ki Tırabzon ve çevresindeki yerliler Erzurum ve Kars yerlilerine, eski Kaldi-Haldi Türklerine göre şimdi de «Khalt» diyorlar] (Gagavan-Gaga man=Gaga adamı) adıyla anılıyorlar. Bunların, eskiden Çinçavat adıyla anılan ve Acara ile Kütayıs bölgelerinden olan müslüman Gürcülerle hiç bir yakınlık ilgileri yoktur. Karsın batısındaki bütün Çoruk eli kazaları ile Erzurumun Oltu ve Narman (Tortumda) bölgeleri de, eskiden Ahıska eyaletine bağlı olduklarından, (Ahıska ağzı) ile görüşürler. Pasen ve Erzurum yerlileri (Erzurum ağzı) ile ve güneydeki Ağrı elinin Kürt olmıyan yerlileri de (Van ağzı) na benziyen (Alaşgert ağzı) ile görüşürler.

İşte eski (Türkistan-İran-Karadeniz) ve (Türkistan-Şirvan-Aran-Karadeniz) büyük kervan yolu üzerinde ve Önasyanın en büyük uğrak ve geçit yerinde bulunan Kars eli ve yakın çevresinin kısaca tanıdığımız şenliği arasında ulusal hikâyelerimiz, öteki ellerimize göre, pek canlı ve çok eski biçim ve töresiyle anlatılmaktadır. Abbaslılar çağında Alaşgert ve Arpaçayı bölgesine yerleşen müslüman Oğuzların (Karsın yerli ve Türkmenlerinin dede-

---

[3] Kars Halkevi dergisi olan Doğuş'un 5 (46) ncı sayısına (s. 6) bakınız, burada Gagauzlarla bu Gagavanların adlarının birliği işaret edilmiştir.

[4] Joseph Sandalgian, Histoire de l'Arménie, Rome 1917, c. I, s. 242.

lerinin) buralardaki yaşayış ve «kâfir» lerle olan kavgalarını anlatan Dede Korkut kitabındaki 12 hikâyeden bugün yedisi [5] bilinmekte olduğu gibi, o kitaptaki bütün söz, tâbir ve inanlar da buralarda yaşamaktadır. Kars ve çevresinde 100 den artık eski ve bir takımı son çağların düzmesi (tasnifi) olan «türkülü» ve 500 den artık da «kara hekât» ve «karavelli» [6] bilinmektedir. Bu hikâyeler arasında en çok hoşlanılan ve değerli sayılanları Köroğlu hikâyeleridir. Oyunlardan da, gelin getirirken, cirit oynarken atlıların coşarak atlarını oynattıkları ve pehlivanlar güreşirken davul zurna ile çalınan «Köroğlu havaları» ile oynanan oyunlar, eskiden kılıç ve kalkanla, şimdi hançer ve biçakla oynanan «Köroğlu barı-oyunu» köylerde ve kasabalarda en çok sevilen ve arzulanılan oyunlardandır. Yine Kars ve çevresinde kış gecelerinde çok okunan kitaplar (Battal Gazi, Sîret) ve Tarihi Taberideki Rüstem ve İsfendiyar hikâyeleri gibi hep «cenkleme» kitaplarıdır. Bunlar, buraların sıksık kavgalara alan olmasından ve yerlilerinin 93 e dek gönüllü asker, akıncı ve ılgarlarla uğraşmış olmasından ileri gelmektedir.

Eskiden 12 kol ve 40 boy anlatıldığı ve tamının da böyle olduğu söylenilen «Koç Köroğlunun hekâtları» ndan bugün buralarda ancak yarısı bilinmektedir [7]. Dede Korkut kitabındaki hikâyelerde pek eski Oğuz ba-

...

[5] Dede Korkut kitabındaki hikâyelerin Alaşgert ve Arpaçayı boyundaki Abbaslılar çağında yaşıyan Oğuzlara ait olduğu hakkında, Ülkü'nün 99 uncu sayısından sonraki sayılarına bakılmalı.

[6] Karavelli, buralarda uzun süren veya uzatılmak istenen türkülü hikâyeler arasında, hikâyeci ve âşıkların, dinleyicilere «daha çok kulak astırmak» veya söylenen hikâyeyi bir kaç yol dinlemiş olanların dikkatini yeni bir konu veya alana çevirmek, herkesi heyecana getirmek, meraklandırmak ve hattâ bütün dinliyenlerin bazan düşüncesini ve hükmünü sormak için, arasıra, söyledikleri kısa ve gerçekten meraklı anlatmalardır. Bunlara «Sergüşte» (Sergüzeşt) de derler. (Kara) türküsüz-mensur anlamınadır, (velli-veli) [aslı beli olmalı] de hikâye veya hep bir ağızdan söylenen söz ve teganni anlamında olmalı. Kotanayında (temmuz) kotancıların [6 veya 10-12 öküzle sürülen yerli pulluğuna kotan denir] çalışırken yüksek bir hava ile hep bir ağızdan çağırdıkları türkülere «Horavel» (hora-vel) denilir.

[7] Kars elinde, dinleyip işittiklerime göre, bilinen Köroğlu hikâyeleri şunlardır: (köşeli kere içindekiler nerede veya kimlerle olduğunu gösterir): 1) İlk boy [Kars-İstanbul, Dağıstan-Tebriz, Gence-İran, Pasen-İran]. 2) Ayvaz (Kasabıcomart) Kolu [İstanbul]. 3) Kösenin Kolu. 4) Kocabeğ Kolu [İsbahan]. 5) Demirçoğlu [Lelevür?]. 6) Halep Boyu [Demirçoğlunun]. 7) Kânan Boyu [Temüroğlu]. 8) Kocaarap Boyu [Buğan-Muğan]. 9) Börekli Seyizi Boyu. 10) Belkhi (Bıyıklı) Yusuf Boyu [Buhara, veya

hadırlarının buralarda yaşamış olduğunu gösteren inanmalar [8], eskiden olduğu gibi bugün de, Köroğlunu Karsta doğmuş, bölükbaşılarından bir takımının yine buralardan çıkmış olduğunu ve «Çamlıbel» in Ardahan ile Göle arasındaki Khoçuvan (Koçu-van=bahadır, alp, koçak-yurdu) ve bir anlatmada Sarıkamışla Pasen arasındaki Soğanlı dağı olduğunu göstermektedir [9]. Kars elinde, yukarıda gördüğümüz şenlikçe, anlatılan Köroğlu hikâyelerinden dinleyip, yazdıklarıma göre, bu efsanevî veya yaşamış olan pek koçak, çok mert, en yüksek duygulu ve bir sözle bir er Türkün bütün özelliklerinin iyi bir örneği bulunan bu ulusal bahadırımızın çıkışını, yaşayışını, bir takım üstün özelliklerini ve âdetlerini bu dergide, kısa da olsa, tanıtmağa çalışacağım. Birbirinin benzeri olan anlatmaları bir arada, değişenlerin de nerelilere göre olduğunu göreceğiz. Türlü anlatıcıların ağzından yazılan bu anlatmaların aslı bendedir.

1) Köroğlunun yeri ve çıkışı. — Köroğlunun bu anlatması «İlk Bay» dadır. Bir takım Karslı yerlilere ve Sarıkamış Türkmenlerine göre, Köroğlunun babası (Ali) adında ve Kars köylerinden olan pek usta bir ılıkçıbaşı imiş. Bardız ve Aşağı Pasenden sayılan Sarıkamış köylerindeki yerlilere göre ise, bu adam, eskiden Bardıza ve bugün Sarıkamışın Karaurgan nahiye-

---

Mısır]. 11) Delikara Boyu. 12) Karakaytaz Boyu. 13) Calalı Memmet Beğ Boyu [Aydın]. 14) Calalı Beğ Boyu [Halep]. 15) Gürcüstan Kolu. 16) Dağıstan Kolu. 17) Heydar Beğ [Gürcüstan]. 18) Kizrioğlu Mıstafa Beğ [Karsın Göle kazası-Çamlıbel]. 19) Tekelti-Tekâltı Boyu [İravan, Mamaç Bezirgânla]. 20) Kayser Kolu. 21) Durnateli [Bağdat]. 22) Telli Nigâr [Erzurum]. 23) Kırım Kolu [Kiziroğlu Mıstafa Beğin]. 24) Hasan Beğ [Dağıstan]. 25) Hasan Paşa [Selesti-Silistire]. 26) Bolubeğ [İstanbul]. 27) Dalda (son) ki Boy [Çamlıbelden Kırklara karışması].

[8] Dede Korkut kitabında Kazan Han'ın eli olan İçoğuzda gösterilen yerler Arpaçayı boyu ve Kars elinde, Alaşgerttedir (Sürmelü, Tuzlucada; Ağcakala, İravanda; Şürök, Karsta [Şüreğ-el]; Aygırgölü, Karsta; Ağlağan, Gümürüde; Cızıglar, Gümürüde; Aladağ, Alaşgertte) olduğu gibi, İravanla Gence arasındaki Göğçedeniz, Ahılkelekten ibaret olan Akhisar, Ahıska-Akıska kalesi, Pesendeki Avnik kalesi ve Tırabuzan ile Nahçıvandaki Alınca kalesi gibi yerlere Oğuz alpları uğramış ve buralarda savaşmış olarak gösterilir.

[9] Arpaçayı sağında ve örenleşmiş bulunan ünlü Anı şehri yanındaki bir «Alitaşı» da, «Hazreti Alinin buraya dek gelip, kâfirin Tirtat adlı pehlivanını yenmiş olduğunu» gösteren bir nişane diye sanılmaktadır. Yine buna benzer bir inan da Artivindeki Kaşkal dağında Nuh'un gemisinin tufanda dokunduğu ve geminin bir zincir halkasının tepeye ilişerek kopup kaldığını anlatır.

sine bağlı bulunan [Bardızla Karaurgan arasındaki] (Köroğlu) köyünde doğup büyümüştür, sonradan oğlu (Huruşanalı-Köroğlu) da bu köyde doğduğundan, adlandıktan sonra buraya gelerek öz adını vermiştir. Bu ılıkçıbaşı Alinin bir gün evi yanıyor, az sonra da karısı ölüyor, çok yoksulluğa düşüp kendisini geçindirmede darlığa düştüğünden, buralarda kalamaz olup, 6-7 yaşındaki «gözünün ağı karası» olan bir (Huruşanalı) [10] adlı oğlunu da yanına alarak «İstanbul padişahı» nın yanına gidiyor. Orada padişaha «imlakhor (Emiriahur) başı» ve ılıkcı oluyor. Bir gün denizin kırağındaki atların yanında bulunurken, denizden biri kır, biri dor donlu iki aygırın (deniz aygırı-su aygırı) çıkarak kendi renklerindeki birer cins kısrağa aştıklarını görüyor bir anlatmada bir de duman donlu aygır çıkıyor ki, bundan «Ağcakuzu» adlı bir dişi tay oluyor. Bu kısrakları belliyor, doğunca taylarına emekle bakıyor. Taylar daha ana tüğünde ve mozik (iki yaşında) iken, padişah birisine armağan etmek için seçme atlardan istiyor. Ali de çok çelimsiz ve çopur çörünen bu iki tayı götürünce padişah kızarak bunun gözlerine mil attırıp, bu tayları da eline verdirerek kovuyor. Artık iki gözü kör olan Alinin 15 yaşına gelmiş olan mektepteki oğlu Huruşana haberi yetiyor. Huruşanalı gelip babasiyle bir çift göze mal olan tayları evlerine getiriyor.

Huruşanalı, babasının tarifi üzerine, bu taylara bir yıl gün görmez bir hale getirdiği ahırlarında bakıyor. Babası, arpa verirken hiç geriye bakmamasını sıkı sıkı tenbih ettiği halde, bundaki hikmeti anlamak için, bir gün arpayı verip çıkarken geriye bakınca, daha önceleri iğnenin yıldızı denli açık

---

[10] Bunu (Uruşanalı) diye de söylerler Kars köylerinde ve çevresinde (Huruşan, Hürüşan) ve (Huruşanalı) adı çok kullanılır. Bu ad (Huruşan-alı) olarak iki sözden yapılmadır. Baştaki (h), en çok Terekeme ağzında görülen sesli harflerle başlıyan bir takım sözlerin başına gelen (h) lerdendir. Meselâ, (araba-harava, ayva-hayva, olukholuk, örmek-hörmek, ürmek-hürmek, ...) gibi. (Huruşan-Uruşan), her halde farsça (ruşen) den ayrıdır; (vuruşan, döğüşen) anlamına olan (uruşan) dan ibaret olmalı. (Alı) ya gelince, bunun babasının adı olduğu ve eskiden öz addan sonra baba adının kullanılmasından ötürü (Huruşan) dan sonra anıldığı söylenmektedir. Bugün bile Kars ve çevresinde öz addan sonra baba adı söylenmekte ise de, (oğlu) sözü de birlikte söylenir; meselâ (Daşdan Tosunoğlu) gibi. Bu (Alı) adının da arabın (Ali) sinden olmasını sanmak gerçekliğe uymasa gerek. Kars eli ve çevresinde çok kullanılan şu erkek adlarının sonlarında (alı) sözünü görüyoruz: (Ağalı, Binalı, Cığalı, Dursunalı, Kızılalı, Merdalı, Meydanalı, Paşalı, Şehralı, Sucalı) ve başlarda da (Alıbalı, Alıbaba, Alıkhan, Alkas, Alışan, Alıyar) adlarında.

kalan bir yerden gün ışığı sağrısının bir yerine düşüp orasını çukur ve gevşekleştiren (Dorat) ın, (Kırat) çarçabuk kanatlarını topladığı halde, tez toplıyamadığı dört kanadından ikisi kırılıyor. Yıl dolunca, üç gün su bağlıyarak göllendirip balçıklandırdığı bir tarlada, yine babasının tarifi üzerine, bir gece Doratı binerek aşağı, yukarı sürüyor, ne denli ediyorsa alttan kuru toprağın çıkarılmadığını görüyor. Onu bırakıp sonra Kıratı biniyor. Bir baş gidip döndükten sonra bir de görüyor ki «mübarek» alttan kuru toprakları çıkarmıya başladı, toz duman balçığın yüzünü sardı, kendisi de ayağı yere değmeden kanat açıp gidiyor. Dönüp eve gelerek babasına söylüyor. Babası sevinerek, «Padişahtan hayıf almanın zamanı geldi, bizi kurtarırsa evvel Allah sonra da bu Kırat kurtarır» diyor. Ertesi günü Kırı kendisi, Doru da babası biniyor. Babası çok iyi remci olduğundan, gözlerinin ve bütün canının çaresi ve arkası yere gelmez derece sağalmasının filan saatte Bingöllerdeki Araz'ın kaynağında görünecek olan üç sudan olacağını biliyordu. Dedi ki, oğlum, silâyı çok göresdim, atları gün doğana sür de Bingöllere gidelim, oradan silâmının yeli canımıza değsin de belki bu gözlerimin derdini unudam, Kars burnumda tütmiye başladı!.

Babasının arzusiyle görüp doğru Bingöllere geldiler. (Köroğlunun Ardahan ve Ahıska anlatmasında Aladağa geldiğini ve —Araz yerine— Mırat suyu başına geldiği söylenir). Babası diyor ki, oğlum şimdi suyun kırağında atlı olarak bekliyelim, birazdan üç renkte sular gelip geçecek: Biri (karasu) dur, onunla elimi yüzümü yuyacağım, ikincisi (ağsu) [bir anlatmada göğsü] dur, bunda da çimeceğim, sonki gelecek (al-kırmızısu) dan da bir avuç içeceğim ki belki bu canıma bir sağlık gele ve gözlerime bir çare ola. Huruşanalı diyor ki, herhal babam bu sulardan içip de ölecek, babamdan sonra ben can sağlığını nedeceğim, onun yerine, dediklerini bu üç suda ben yapayım da öleyim!. Saata bakıyor, karasuyun geçişini görünce, babasına haber vermeden atı sürüp bundan üç yol alarak elini, yüzünü yıkıyor, ağsuya gelince geyniğini çıkarmadan çimip, çalkanıyor, alsudan da üç avuç içip, suyun ötesine geçiyor. Doratın üstünde ardısıra gelen babası sudan çıktıklarını sezince, suların ne olduğunu soruyor. Bu sırada Huruşanalı da havada uçan bir çift kuşun konuştuklarını anlıyor. Babasına diyor ki, dediklerinin hepsini ben yaptım. Bunu duyan babası kargıyor ki, «seni bala (çocuk) yüzüne hasret kalasın!» O da diyor ki, bunlarda ne var idi ki? O karasuda her kim elini yüzünü yuyarsa, Tanrı yirmi dört güzelliğin hepsini, ona verir; ağsudan da kim çimerse, Tanrı bütün koçaklık ve pehlivanlığı ona verir ki hiç dalı yere gelmez, mertliği bütün cihana yayılır; alsudan da her kim bir

avuç içerse, ona ölüm olmadığı gibi, hem her bir hayvanın dilinden anlar, hem de öyle bir âşık olur ki, sözleri (şiirleri) kıyamete dek söylenir ve itip, batmaz. Bunu duyan Huruşan: «Baba, öyle ise bunlar senden daha çok bana yaraşır, bu pay benim imiş» diyor...

Oradan atları sürüp İstanbula geliyorlar. Suların bütün kudret ve tesirini kendinde gören Huruşanalı, Kıratı kendisi, Doru da babası binmiş olarak padişahın selâmlığının önüne gelerek acık veriyor. Padişah arkalarınca atlı gönderiyorsa da, Alının tarifi üzerine ilerleyip gelen atlıların atlarının rengine göre, yenişe, yokuşa, bayıra, düze, ... atların başını çevirerek sürünce hepsinin atları yorulup, kalıyor; geri dönenler, padişaha, «bu körün oğluna kimse yetişemez!» diyorlar. Huruşanalı iki yol yine selâmlığın önüne gelerek padişaha acık veriyor ve üçüncüsünde padişaha söylediği türkülerde, onu korkutuyor ve babasının gözlerinin acısını çıkaracağını, bunun için hazırlıklı bulunmasını söylüyor. Yine ardlarına düşen atlıları, birinin burnunu kanatmadan, yorarak çekilip Çamlıbel'e gelip, haramılık yapan Köse Kânan'ın yanında yerleşiyorlar. Artık İstanbuldan çıkışlarından beri Huruşanalının adı (Körün oğlu) diye söylene söylene (Köroğlu) ve daha sonraları da (Koç Köroğlu, Köroğlu Beğ) diye anılıyor.

Öteki anlatmalarda, Köroğlunun babasiyle İran şahının yanında bulunduğu, ve Alının gözlerini İran şahının çıkarttırdığı söylenir.

Pasendeki bir anltmıya göre (Aşağı Pasenlilerce), Köroğlunun dedesi (Abdurahman), birinci at baytarı idi. Bu adam Pasende otururdu. Bunun (Ahmet) ve (Ali) adlı iki oğlu Aşağı Pasenin (Yüzveren) köyünde otururdu. Bunlardan Ahmet çok okumuştu, Ali de baytarlığa çok hevesli ve bunda babası derecesinde usta idi. Bunların hali, vakti çok iyi iken, bir gün köylerinde bir yangın çıkarak, bunların evini, eşiğini ve malını yakıp batırıyor. Bu yüzden çok yoksul düşen bu iki kardeş, kendilerini geçindirmek için daha ergen iken İrana gidiyorlar; orada evleniyorlar. Ahmetten (Perişan) adlı bir kız, Aliden de (Hürşan) adlı bir oğlan oluyor; babaları bunları beşikkertme ediyor, vakitleri gelince birlikte mektebe gönderiyorlar. Bundan az sonra da Ali, şahın yanında yılkıcı oluyor. Ahmet çok okumuş olduğundan çabuk zenginleşip, kızını da alarak, payitahttan başka şehre gidiyor. Baytar-yılkıcı Ali de her günkü gibi şahın atlarını yaydıktan sonra öğle üzeri denizin kırağında yatırırken, denizden, biri kır, biri dor, biri de yağız donlu üç aygırın çıkarak kendi donlarındaki kısraklara aştığını görüyor. Vakti gelince kısraklardan kırla dor erkek, yağız da dişi kulunluyor.. Taylar iki yaşında iken Osmanlı padişahı, İran şahından armağan umuyor.

Şah da buna bir çift en baş atlardan göndermek istiyor. Baytar Ali de daha mozik ve ana tüğünde olan bu erkek tayları getiriyor. Bunu gören şah gazebe gelip, hele şu Osmanlı gedesine bak ki, «beni öz padişahlarının yanında küçük düşürmek ve bunu bahane ettirip üstüme sefer ettirmek istiyor» diyerek, gözlerini oyduruyor; bu iki tayı da kendisine verdiriyor... Babası ile Hürüşan, Bingölden döndükten sonra, İran şahının saçaklığı önüne gelerek üç yol acık veriyor ve üçünde de şaha söğüyor...

İravanlıların anlattığına göre ise, ılıkcı başı Ali Sahakçurunda [İravan ovasının eski ve öz adıdır] otururdu. Şah bunun pek iyi attan anladığını duyarak yanına götürtüyor, imlakhorbaşı yapıyor. Bir gün kendisini görmiye gelen bir beğe, gidişinde nasıl bir makbul armağan vereceğini düşünürken, on ikileri ve kırk ağayanı, «en iyi armağanın bir çift bedov at» olacağını söylüyorlar, şah da bunu yaraşıklı görüp, imlakhorbaşı Aliden böyle bir çift at getirmesini istiyor. Ali de, bu iki erkek tayı getirince, şah gözlerine mil attırıyor... Hürüşan (âbıhayat) içtikten sonra babasını ve atları da alarak Sahatçukuruna geliyor; bundan sonra koçaklıkta adlanarak, Sahatçukurunu gün batıdan çeviren (Buğutu) dağı ile Arasla Arpaçayının kavuşağında olan Tekelti dağını yurt edinip, Mintten İrandan gelip Uruma giden kervanlardan pacalmıya başlıyor...

Bir takım Kars, Ardahan ve Ahıska yerlileriyle Terekemelere göre de, Köroğlu ile babası Gencelidir ve Gence şahının yanında kalmışlardır, bu şah, Alının gözlerine mil attırmıştır...

Bir takım Ardahan, Poshov ve Şavşet yerlilerine göre de, Huruşanın babası (Ali Beğ), Dağistanda aldım bir beğ [şamkhal?] idi. Bu Ali Beğ zaman geliyor ki Tebrize gidip İran şahı Hasan şaha [Uzun Hasan?] başvezir oluyor. Bu beğ atın yetmiş iki damarını bilici idi. O sıralarda şaha âsi olan Mezenderen (Mezenderan) elliğinin yedi yıllık bacı haracı, şahın başka yerlerde savaşlarla uğraşması yüzünden, birikmiş oluyor. Şah, Ali beği ağır bir koşun ile Mezenderenin üzerine, bu bacı haracı alıp, getirmesi için, gönderiyor. Koşunun (askerin) önünde Mezenderene gelen Ali Beğ, koşun çadırlarında dincelmeğe bırakarak, kendini karşılayanlarla elliği gezmeğe ve yedi yıldan beri biriken bu bacı haracı bir tatlılıkla almanın yolunu bulmıya çalışıyor. Mezenderenin yaylağında (bir anlatmada Sabalan dağına) gelince oradaki beğin yılkısı içerisinde biri kır, biri de dor renkli olan bir çift taya gözü tuş oluyor. Meğer bunlar su aygırından doğma olup iyi bakılınca, karadaki hiç bir at bunları tutamaz olurmuş. Bu taylara alıcı olup, beğ ile pazarlığa girişiyor, sonunda elliğin yedi yıllık bacının haracının yerine bunları

MUĞLA MANİLERİ

Mendilimin uçları
Çıkamam yokuşları
Yârime selâm söyleyin
Yedi dağın kuşları

Mendilim var açılmaz
Saçakları saçılmaz
Ben yârimi görmezsem
Gözlüm gönlüm açılmaz.

Deniz üstünde gemi
Sevilir mi daha yeni
Bir mektup göndermedin
Öldü mü sandın beni.

Evlerinin önü kızılcık
Yaprakları kıvırcık
Yeter oldu ağlattığın
Güldür beni azıcık

Şu dağlar bizim olsa
Çakıllar üzüm olsa
Yârin uykusu gelmiş
Yastığı dizim olsa.

Çiğ bal yedim tabaktan
Yâri görmedim sabahtan
O yâr benim olmazsa
Ölüm gelsin Allahtan.

Mavidir yüzük taşı
Uzaktır Çardak başı
Yâr aklıma gelince
Dinmez gözümün yaşı.

Bülbül öter meşede
Gülyağı var şişede
İller yârim dedikçe
Ben ağlarım köşede.

Zanbak yaprağı silkmez
Bu gönül senden geçmez
Gözlerimi sen açtın
Başka yarlar kâr etmez

---

alıp, götürmiye karar veriyor. Mezenderen beğine de şahın kolundan (imzasından) bir buyruk veriyor ki, yedi yıllık bacı haracı alınmıştır.

Bu tayları alarak koşunun ağzını geri dönderip, paytahta-Tebrize geliyorlar. Ali Beğ sevinerek tayları alıp şahın katına gidince, her ne denli bunların mârifetini ve yedi yıllık bacdan haraçten daha değerli olduklarını anlatmıya çalışıyorsa da fayda etmeyip, şah gazebe gelerek bunun gözlerini oyduruyor. Dağıstanda doğup bu sırada Tebrizde okumakta olan Huruşana babasının halini haber veriyorlar. O da seğirderek gelip babasiyle tayları evlerine götürüyor. Babasının dediği gibi bir yıl bunlara bakıyor... Mırat suyunun başında o üç sudan payını aldıktan sonra, Tebrize gelerek şaha üç yol söğüp, oradan Çamlıbele geliyorlar. Çamlıbel, Aşağıda (Kürle Aras boyunda) dır.

M. Fahrettin Çelik

Kaz gelir kalka kalka
Yârin elinde halka
Benim yarim var iken
Ne yapayım eve barka

Mektup yazdım acele
Al eline hecele
Mektup benim sevgilim
Al koynuna gecele

Mektup yazdım karadan
Dağlar kalksın karadan
Mektupla yen olmayız
Kavuştursun yaradan

Dere geliyor dere
Kumunu sere sere
Alıp beni götürün
Yârin olduğu yere

Şu dağlar maviş durur
geleni savuşturur
Merak etme nazlı yâr
Hak bizi kavuşturur

Ben bir gümüş fenerim
Yana yana dönerim
Kıymet bilmez yâre düştüm
Gençliğime yanarım

Karanfilim mor açtı
Saksılara dolaştı
Sen benimsin, ben senin
Falcı böyle falı açtı

Karanfil ektim taşa
Açmadı kaldı kışa
Yâr üstüne yâr severim
Zahmetim gidiyor boşa

Göke duman yürüdü
Otobiller yürüdü
Sen orada ben burada
Ömürlerimiz çürüdü

Atım atım kır atım
Ben gittikçe iradım
Ben yârimden ayrıldım
Odur benim merakım

Ne kadar cicisin sen
Bir dizi incisin sen
Sana canım diyemem
Canımın içisin sen

Su akar ince ince
Su çiledim pirince
İnsan bir hoş oluyor
Gül yârini görünce

Güle bindim gülmedim
Gülden düştüm ölmedim
Kara gözlü yârimi
Üç gün oldu görmedim

Pencered perde ben
Yeni düştüm derde ben
Dard değil kara sevda
Durameyon evde ben

Pencerde tül perde
Perdenin ucu yerde
Elim ayağım titrer
Yâri gördüğüm yerde

Deniz dibinde kaya
Cemalin benziyor aya
Benim benzim sarardı
Günlerini saya saya

C. Aker